

“Le passé, c’est le passé...”

Trauma en tijd

Een Tunesische vrouw kwam me vragen om haar kind in behandeling te nemen. Toen ik tijdens het verkennend onderhoud informeerde naar de vader van haar zoon, antwoordde deze vrouw: “Hij is gestorven toen mijn zoon drie jaar oud was, maar dit is naast de kwestie, want daar herinnert mijn zoon zich niets meer van; *le passé, c’est le passé.*” Deze uitspraak gaat regelrecht tegen de psychoanalytische theorie in, in die zin dat er in het zielenleven niets verloren gaat, met andere woorden dat alles op een of andere manier behouden wordt, en aldus opnieuw aan de oppervlakte gebracht kan worden. Het onbewuste kent inderdaad de vertrouwde voorstellingen van de Tijd niet, wat door Freud aan de hand van een analogie verduidelijkt wordt. In het eerste hoofdstuk van *Het onbehagen in de cultuur* brengt hij inderdaad de ontwikkeling van de psyché in verband met de ontwikkeling van Rome, de eeuwige stad (Freud, 1930a: 90 - 94).

Eerst beschrijft Freud Rome zoals die stad was en zoals hij zich die kan inbeelden aan de hand van wat historici hem kunnen meedelen. Wat kan, vraagt hij zich af, een denkbeeldige bezoeker die met de meest perfecte historische en topografische kennis zou zijn uitgerust, nog van deze vroege stadia in het Rome van nu terugvinden? Wanneer hij, bijvoorbeeld, alles weet over Rome ten tijde van de Republiek, kan hij hooguit de plaatsen aangeven waar de toenmalige tempels en openbare gebouwen hebben gestaan. Hun plaats wordt nu ingenomen door ruïnes, niet van deze gebouwen zelf maar van latere restauraties, uitgevoerd na branden en verwoestingen. Zo kan deze denkbeeldige bezoeker op historische plaatsen als Rome zien op welke wijze het verleden bewaard blijft. Laten we nu eens de fantastische veronderstelling doen dat Rome niet een woonplaats van mensen is, maar

een psychisch wezen met een even lang verleden, een wezen waarin dus niets dat ooit tot stand gekomen is, verdwenen is en waarin naast de laatste ontwikkelingsfase ook alle vroegere nog voortbestaan. Voor Rome zou dat dus betekenen dat op de Palatinusheuvel de keizerlijke paleizen en het Septizonium van Septimus Severus zich nog tot hun oorspronkelijke hoogte zouden verheffen, dat op de tinnen van de Engelenburcht nog altijd de fraaie standbeelden zouden staan waarmee hij tot de belegering van de Goten was getooid. Enz.... Het is duidelijk, gaat Freud verder, dat het geen zin heeft deze fantasie verder uit te spinnen, zij leidt tot onvoorstelbare en absurde dingen. Als we in de ruimte willen weergeven wat historisch, met andere woorden, wat in de tijd, na elkaar komt, kan dat alleen maar door het naast elkaar te plaatsen; men kan dezelfde ruimte niet tweemaal vullen. Onze poging, gaat Freud verder, lijkt een zinloos spelletje en heeft maar een rechtvaardiging: ze laat ons zien hoe moeilijk het voor ons is de eigenaardigheden van het zielenleven te doorgronden door ze *aanschouwelijk* te maken. Wat wil Freud, hoe dan ook, met deze ruimtelijke analogie *aanschouwelijk* maken? Wel, het feit dat enkel en alleen in de psyché alle voorstadia naast de uiteindelijke vorm kunnen blijven bestaan, en dat wij niet in staat zijn om dit verschijnsel *aanschouwelijk* te maken. Hoe kan men inderdaad *aanschouwelijk* maken dat in het zielenleven het behoud van het verleden eerder regel is dan uitzondering? Hoe kan men *aanschouwelijk* maken dat wie in het nu spreekt, in de Tegenwoordige Tijd, meteen in de Verleden Tijd spreekt, als het ware in de Tegenwoordige Verleden Tijd? Om het nog ietwat ingewikkelder te maken, hoe kan men *aanschouwelijk* maken dat het onbewuste dat zich doorheen het spreken in de kuur open-

baart, in de Voltooid Toekomstige Tijd spreekt? Dit ogenschijnlijk ingewikkeld spel met de spraakkundige tijden wil ik nu aan de hand van een klinisch fragment illustreren.

Een vrouw van twintig komt bij mij op consultatie. De jonge vrouw is wanhopig: ze heeft onlangs een man leren kennen van wie ze houdt, maar ze verdraagt de penis van haar vriend niet in haar. Ze komt op verhaal. Zes jaar geleden – ze was toen veertien – kwam ze als adolescente in contact met de vriend van haar tante. Deze man van dertig was heel vriendelijk met haar. Ze beschouwde hem als een vriend met wie ze goed kon spreken. Na een zekere tijd begon deze man haar te strelen. Ze voelde aan dat iets niet klopte, maar ze liet hem doen. Op zekere dag doet hij haar knielen en masturbeert zich met haar gelaat. Het meisje beslist daarop een eind aan de relatie te maken. Vijf jaar lang leidt ze een normaal leven, ze studeert vlot, heeft veel vrienden en onderhoudt een harmonieuze relatie met haar ouders. Soms, zegt ze, komt er iets opduiken, en haar boezemvriendin, aan wie ze op een weliswaar bedekte manier de feiten vertelt, nodigt haar uit om alles te vergeten... “*Le passé, c’est le passé...*” Totdat de ontmoeting met een vaste vriend alles weer naar boven brengt. Dit laatste gegeven is van groot belang voor de psychoanalyse, want het illustreert – zie Freud en het geval Emma – het achteraf-fenomeen. Bepaalde feiten die zich toentertijd niet hebben kunnen inschrijven binnen het symbolisch raster, vragen aan de hand van feiten van dezelfde orde om afbakening van het Reële. Dit is precies wat deze vrouw bij mij komt doen. Ze onderneemt inderdaad een poging om het genot – waar toentertijd geen woorden beschikbaar voor waren en dat aldus een traumatisch effect gehad heeft – in te schrijven via het woord, anders gezegd te betekenen via het fallisch genot. Aanvankelijk was deze vrouw zeer bang om over de feiten te spreken, omdat ze bang was, zei ze, dat ze door een massaal leed zou overspoeld worden. Maar naargelang, door de sessies heen, een klimaat van vertrouwen tot stand kwam, gaf de jonge vrouw zich steeds

meer aan haar eigen spreken over. Haar weerstand om over de feiten te spreken maakte gebruik van een omweg: ze wou haar oom een proces aanspannen en ze vertelde me welke juridische stappen ze wou ondernemen om haar doel te bereiken. Wat haar daarin echter tegenhield, was de voor haar cruciale vraag: zal het gerecht me geloven? Ik heb haar dan uitgenodigd om haar wraakgevoelens talig te bewerken, met andere woorden, ik heb haar uitgenodigd om dit proces eerst in de kuur te laten verlopen. Ik wou van deze geplande actie een act maken eerder dan een acting-out.

Laat ik nu even vanuit een tijdsperspectief analyseren waarvoor de patiënte terugschrikt wanneer ze bang is dat de rechter haar niet zal geloven. De vraag die gesteld zou kunnen worden door de rechter, die door haar ouders ook reeds gesteld is, en vooral, de vraag waarop ze zelf geen antwoord heeft, zou kunnen luiden: “Waarom ben je naar deze man verschillende malen teruggekeerd?” Anders gezegd: “Indien U de feiten in de tegenwoordige tijd als zo verschrikkelijk ervaart, waarom hebt U ze in de verleden tijd ook zo niet ervaren, en bent U er aldus niet van weggelopen?” Wat zegt de vrouw tijdens het heden van de kuur over de verleden feiten? Ze hield van haar oom omdat ze een ideale gesprekspartner in hem gevonden had, en ook omdat ze van zijn strelingen genoot, alhoewel ze voelde dat iets niet klopte. Het traumatische feit koppelt ze aan een verschrikking ten gevolge van het sperma dat van haar gezicht afdroop. Dit is precies het ogenblik waarop een genot binnenvalt dat ze toentertijd niet kon plaatsen binnen het symbolische raster. Hoe zal de jonge vrouw aldus geloofwaardig zijn als ze aan de rechter moet toegeven dat ze in het verleden inderdaad genoten heeft, maar dat ze dit genot in de confrontatie met haar huidig seksueel leven als traumatisch ervaart? Zal de rechter haar niet zeggen: “U hebt dit alles zelf gewild, U bent schuldig, en niet Uw oom. Wat U toen goed vond, moet nu ook nog goed zijn?” In feite heeft de patiënte

deze problematiek wekenlang bewerkt, met andere woorden ze heeft er zich op voorbereid om de verleden feiten in de Tegenwoordige Tijd te bewerken om aldus een kans te geven aan de Voltooid Toekomende Tijd. Dit vergt enige uitleg.

De Voltooid Toekomende Tijd luidt: het zal zo geweest zijn. Men merkt hier reeds in de termen zelf een tegenstrijdigheid: hoe kan wat voltooid, 'geweest' is, en aldus naar een verleden tijd refereert, tevens naar de toekomst verwijzen, 'zal' geweest zijn? Men ziet hier een soort afwezigheid binnen de taal, een soort kloof die tot stand komt tussen een verleden tijd en zijn projectie in de toekomst. Het is per definitie onmogelijk om dit reële *aanschouwelijk* te maken. De Voltooid Toekomende Tijd is echter de chronologische tijd die de kloof van de tijdloosheid, eigen aan het onbewuste, het best benadert. Hoe zal de patiënte dit alles in het heden, in de Tegenwoordige Tijd van haar spreken aan de rechter kunnen uitleggen, hoe zal ze het reële van de Voltooid Toekomende Tijd aankunnen? Met andere woorden, zal ze geloofwaardig zijn wanneer ze zal pogen volgende uitspraak duidelijk te maken: "Mijnheer de rechter, de feiten zullen traumatisch geweest zijn ; mijn oom zal me onheus behandeld hebben"?

Door het spreken in de Tegenwoordige Tijd heeft deze jonge vrouw tijdens de kuur het oorspronkelijk traumatisch karakter van de feiten in een afbakend tijdsschema geplaatst, en dit is precies wat ze onmogelijk

kon doen op het moment van de feiten. Voorbij een mogelijke veroordeling is het misbruik van een kind door een volwassene eerst en vooral een fout tegen de psychische tijd van het kind. Wegens het gebrek aan een voldoende symbolisch raster kan de kloof waarover ik het had die bestaat tussen het verleden en de toekomst, door het kind niet afgebakend worden. Inderdaad, indien men de hypothese van het onbewuste in acht neemt, gebeurt om het even welk spreken in de Voltooid Toekomende Tijd, voor zover echter dit spreken een kans krijgt. Met andere woorden, er is altijd iets dat niet kan gezegd worden, maar het bewerken van dit onzegbare kan slechts via het zeggen gebeuren. Zodat vanuit dit perspectief, en voorbij het particuliere van deze korte gevalstudie, volgende definitie van een trauma zou kunnen gegeven worden: het trauma is het effect van een verschrikking waarbij de kloof die bestaat tussen verleden en toekomst, als oorzaak en als gevolg van het spreken, het subject overspoelt en het aldus sprakeloos of, anders gezegd, getraumatiseerd achterlaat. Lacan zou zeggen *getroumatiseerd*.

R.F.

Bibliografie

S. Freud (1930a), Het onbehagen in de cultuur, *Cultuur en religie* 3 [1984], Meppel-Amsterdam, Boom.